

El testimoni cristià: la seva bellesa i preeminència en l'evangelització

Ramiro Pellitero¹

El testimoni cristià, entre altres motius per la seva bellesa i provada eficàcia, ocupa un lloc especial en l'evangelització, juntament amb la necessitat de la formació i la vida espiritual dels evangelitzadors, és a dir, de tots els batejats. En aquest estudi, ens hi referirem, considerant, en primer lloc, de quina manera el testimoni cristià, forma primera de l'evangelització, requereix coherència i té lloc en un context personal i eclesial. Tot seguit, reflexionarem sobre el testimoni a través de la funció profètica i la litúrgia, la vivència de la reialesa cristiana, sense oblidar el testimoni institucional de l'Església. Per acabar, ens fixarem en el testimoni dels malalts i els ancians.

Introducció

En la seva exhortació programàtica *Evangelii gaudium*, sobre l'alegria de l'Evangeli (2013), escriu el papa Francesc:

«Tots estem cridats a créixer com a evangelitzadors. Mirem d'aconseguir al mateix temps una millor formació, un aprofundiment del nostre amor i un testimoni més clar de l'Evangeli. En aquest sentit, tots hem de deixar que els altres ens evangelitzin constantment; però això no vol dir que hàgim de postergar la missió evangelitzadora, sinó que trobem la manera de comunicar Jesús que correspongui a la situació en què ens trobem. En qualsevol cas, tots som cridats a oferir als altres el testimoni explícit de l'amor salvífic del Senyor, que, més enllà de les nostres imperfeccions, ens ofereix la seva proximitat, la seva Paraula, la seva força, i dona un sentit a la nostra vida.»²

En efecte, queda clar que el «contingut» principal del testimoniatge, és a dir, allò de què el cristià és testimoni, és *l'amor salvífic de Déu* manifestat en Crist i fet possible en el món i a través dels cristians malgrat les nostres imperfeccions per l'acció de l'Esperit Sant.

Això no vol dir que Déu no manifesti el seu amor també d'altres maneres, començant per la creació del món, la bellesa dels éssers vius i del món en general tant a escala macro com microscòpica, etc., especialment les capacitats dels éssers humans, fets a imatge i semblança seva. Al mateix

temps, tota aquesta simfonia de manifestacions de l'amor diví té un centre, una finalitat, un àpex i plenitud que assenyala un abans i un després: *Crist*.

En un sentit ampli, la *història de la salvació* és la història del testimoni que Déu ha anat donant del seu propi amor a l'home i al món. A l'ésser humà, sobretot per fet d'haver-lo creat a imatge i semblança seva (cf. Gn 1, 27; Rom 1, 19-20; Rm 2, 15). A la resta del món creat, perquè és on ha deixat també els «vestigis» les empremtes» de la seva bellesa i saviesa. Tot plegat conforma el que s'ha anomenat el «llibre de la natura» o també la *revelació natural*, on es pot veure la racionalitat del *logos* creador.

A aquest testimoni, Déu ha anat afegint el do de la seva *Paraula*. Ha establert un *diàleg personat* amb l'home, que es va desenvolupant al llarg de l'Antic Testament en la història d'Israel, a partir d'Abraham, i té com a punts centrals Moisès i els profetes, i es va completant pedagògicament, a poc a poc, amb els ensenyaments dels llibres sapiencials i poètics. Aquest testimoni, que es troba a la Sagrada Escriptura, ha estat anomenat *revelació sobrenatural o bíblica*. La Paraula mateixa de Déu, consignada per escrit, és un testimoni d'ell mateix i del seu amor.

Però Déu ens ha adreçat la seva paraula no tan sols a través del món creat i per escrit, sinó que ha enviat la seva *Paraula eterna*, el seu Fill unigènit, perquè es fes carn humana i es lliurés en diàleg d'amor infinit per nosaltres.

Crist, en efecte, és el testimoni de Déu (Pare) per excel·lència. I, després d'Ell i en unió amb la seva vida per l'Esperit Sant, són testimonis de l'amor diví

LA FORÇA DEL TESTIMONI CRISTIÀ

els apòstols, l'Església en el seu conjunt (subjecte històric de la «Tradició viva») i cadascun dels cristians. Tot el Nou Testament que continua i duu a la culminació amb una radical novetat la revelació de Déu posada per escrit continua sent testimoni d'aquest amor de Déu, manifestat ara plenament en Crist, i que constitueix la veritat central del missatge cristià:

«Jesucrist veure el qual és veure el Pare, amb la seva total presència i manifestació personal, amb paraules i obres, senyals i miracles, i, sobretot, amb la seva mort i resurrecció gloriosa d'entre els morts; finalment, amb l'enviament de l'Esperit de veritat, completa la revelació i confirma amb el testimoni diví que viu amb Déu amb nosaltres per alliberar-nos de la tenebra del pecat i de la mort i ressuscitar-nos a la vida eterna.» (Concili Vaticà II, Const. dogm. *Dei Verbum*, 4).

1. El testimoni cristià, forma primera de l'evangelització

El testimoni cristià és el testimoniatge que un cristià sona de l'amor de Déu manifestat en Crist. Un amor que és *salvífic*, cerca la salvació de l'home, tot comptant amb la seva llibertat. És a dir, cerca la superació dels límits que l'ésser humà manifesta en ell mateix, en les seves relacions amb els altres i amb el món, límits que se li presenten com un obstacle per a una vida plenament feliç. Amb l'obra redemptora duta a terme per Crist, Déu ofereix a l'home la seva amistat ja a la terra (la vida de la gràcia) i després la vida en plenitud de sentit i d'alegria per sempre.

a) El testimoni requereix coherència

El testimoni cristià, com a part essencial de l'anunci de Crist, no es desentén dels problemes que trobem en aquest món. Al contrari, porta a promoure el *desenvolupament integral* per a la humanitat i per a cada persona. Això és així quan es viu amb coherència el missatge cristià que es testimonia. Altrament, no només s'enfosqueix el testimoni cristià, sinó també tot allò que comporta: el missatge cristià i la seva eficàcia salvadora i humanitzadora. Per això, «el divorci entre la fe i la vida diària de molts ha de ser considerat un dels més greus errors de la nostra època».³ La incoherència de molts cristians els fa poc creïbles i, per això, entre els remeis contra l'ateisme contemporani hi ha precisament «el testimoniatge d'una fe viva i adulta, educada per poder percebre amb lucidesa les dificultats i poder-les vèncer».⁴ Que la coherència cristiana és «arriscada», ho manifesta el fet que en el grec del Nou Testament la paraula *testimoni* sigui *martyria*. Certament, el martiri no és imperatiu general per a tot cristià, però la vida cristiana té en ella mateixa una dimensió martirial, per tal com demana l'obediència de la fe i la fortalesa.

La fe ha de portar al *testimoni* de la *veritable imatge* de Déu (no és el Déu sever que imposa càrregues i prohibicions). El no-creient podrà comprendre

en la vida dels creients que la religió no és impediment per a una vida lliure i feliç; que la «lleï de Déu» no és una imposició, sinó el camí que condueix al bé; que Déu és Pare que mai no demana res sense haver donat els mitjans que ho fan possible; que es compadeix i perdona les culpes. Al seu torn, els creients hauran de respondre davant els no-creients de com viuen de manera coherent la seva fe.

«(...) Els no-creients voleu interpel·lar els creients, tot exigint-los, en particular, el testimoniatge d'una vida que sigui coherent amb allò que professen i rebutjant qualsevol desviació de la religió que la faci inhumana. Els creients voleu dir als vostres amics que aquest tresor que porteu a dins mereix ser compartit, mereix una pregunta, mereix que es reflexioni sobre ell. La qüestió de Déu no és un perill per a la societat, no posa en perill la vida humana. La qüestió de Déu no ha d'estar absent dels grans interrogants del nostre temps.»⁵

b) El context personal i eclesial del testimoni

Així és, perquè la fe és *llum i vida*, que els creients proposen, no només amb la seva honradesa humana, sinó també amb el testimoni d'haver estat «sorpresos» per la fe. La proposen, tal com hem anat dient, en diàleg amb tothom, per tal d'edificar la ciutat terrenal, i en obertura a la llibertat i a la justícia, al dret i a la pau.

No es pot, doncs, transmetre la fe només amb les paraules, o només amb els «fets» sense les paraules que la proclamin. També es compleix aquest principi en el conjunt i en cadascuna de les accions eclesials evangelitzadores (primer anunci de l'Evangeli que suscita la fe, raons per creure, predicació, experiència de la vida cristiana i celebració dels sagraments, integració en la comunitat eclesial, testimoni apostòlic i missioner), en les quals cal que s'uneixi, en la mesura del possible i com a principi general, el testimoni i les paraules, per donar «raó de l'esperança» (cf. 1 Pe, 3, 15). És a dir: una raó fonamentada en l'experiència humana i il·luminada per la fe.

Juntes, la fe, l'esperança i la caritat permeten integrar les preocupacions de tothom en el camí cap a Déu, tot impulsant amb nova força el viure quotidià. El testimoni de la vida cristiana, vida que comporta el desplegament de les virtuts dels cristians en el món és, en efecte, per a la major part dels cristians, la *primera forma de participació en la missió* evangelitzadora de l'Església.

«Per a l'Església, el primer mitjà d'evangelització consisteix en un testimoni de vida autènticament cristiana, lliurada a Déu en una comunió que res no ha d'interrompre i al mateix temps consagrada al proïsme amb un zel sense límits. "L'home contemporani escolta de millor gran aquells que sonen testimoni que aquells que ensenyen dèiem recentment a un grup de seglars, o si escolten aquells que ensenyen, és perquè donen testimoni".»⁶

El testimoni cristià constitueix en moltes ocasions una condició per al «primer anunci» (explícit) que molts reben de la fe cristiana, i es dona en un context humà caracteritzat per la confiança i l'amistat, el diàleg personal i intercultural i la col·laboració social.

Cal notar que la *credibilitat* que ens demana el testimoni cristià no només és qüestió de racionalitat, sinó que, com succeeix en els exemples dels sants i dels màrtirs, o amb els miracles o la bellesa de la vida cristiana, la credibilitat troba també «motius» per al *cor* humà, que se sent atret, per exemple, pel servei dels cristians, especialment cap als malalts i els necessitats. De fet, el testimoni de la *caritat cristiana* és un motiu principal de conversió.

Aquest context personal del testimoni té sempre una *dimensió eclesial*. Revesteix una particular importància en les Esglésies joves, per tal com la *comunitat cristiana* és signe de la presència de Déu en el món, centrada al voltant de l'Eucaristia, amb la Paraula que l'hi prepara i el testimoni que en sorgeix, impregnat de caritat. Inserida de manera natural en el seu poble, tal comunitat ha de ser *germen d'una novetat de vida i de cultura*. El testimoni dels missioners pot desvetllar l'atenció dels allunyats i els no-creients, especialment els joves. Per la seva banda, els fidels laics han de donar el testimoni d'una vida personal, familiar i social renovada en justícia i santedat veritable.

Pel que fa als «antitestimonis» o escàndols produïts pels pecats dels cristians i que obstaculitzen l'evangelització, cal tenir en compte no només els pecats estrictament personals, sinó també les seves conseqüències, com poden ser els anomenats «pecats socials» (a causa de la dimensió social de tot pecat) i les «estructures de pecat», és a dir, «situacions socials i institucions contràries a la bondat divina», que són expressió i efecte dels pecats personals, que indueixen les seves víctimes a cometre el mal.⁷ Per vèncer aquests antitestimonis, sens dubte la nova evangelització requereix uns esforços més grans en el sentit contrari.

2. El testimoni a través de les funcions salvífiques (profetes, sacerdots i reis)

Solen anomenar-se funcions salvífiques les derivades de la participació en els tres «oficis», energies o funcions de Crist. *Crist* és nom que significa, igual que *Messies*, *ungit* pel Pare amb l'Esperit Sant. Crist és ungit com a profeta, sacerdot i rei. L'Església és «poble messiànic»⁸ per a ser «en Crist com un sagrament, és a dir, signe i instrument de la unió íntima amb Déu i de la unitat de tot el gènere humà».⁹ El testimoni cristià s'emmarca en la funció profètica, per tal com el profeta és aquell testimoni que anuncia la veritat. Al mateix temps, com que aquestes tres funcions són inseparables i «mútuament interior» (està una en l'altra) dins la vida cristiana, el testimoni té una dimensió sacerdotal i règia.

a) El testimoni en el marc de la funció profètica

Junt amb el testimoni i en una relació estreta amb ell, se situen aquí la predicació, el diàleg apostòlic dels fidels amb altres persones, creients o no, la transmissió de la fe mitjançant l'ensenyança i l'educació i, en el cas de la jerarquia, les funcions pròpies del Magisteri de l'Església. Tot plegat té com a base el sagrament del baptisme i més àmpliament la iniciació cristiana (baptisme, confirmació i eucaristia) on es desenvolupa el «sentit de la fe» (*sensus fidei*).

Cal destacar que l'educador de la fe és per damunt de tot un *testimoni de la fe*, la tasca del qual li demana santedat de vida (vinculada a l'oració, a l'estudi i la reflexió, a l'escolta i al diàleg amb tothom). La «pedagogia de Déu», que és el model per a la seva tasca, exigeix de la seva banda un testimoni conjunt de la veritat i de l'amor. A més, el testimoni de la fe està inclòs en el que l'educador ha d'ensenyar a viure, així com el testimoni dels sants i dels màrtirs, és *font i llenguatge* per a la tasca educativa cristiana, que és necessàriament una tasca *querigmàtica* (d'anunci) vinculada a la confessió valenta de la fe.

Des d'aquest punt de vista, la formació dels adults ha de proposar experiències concretes i qualificades de fe (grups d'iniciació cristiana, itineraris per a allunyats de la fe, grups bíblics o d'oració, grups per a parelles o matrimonis, jornades d'estudi sobre qüestions morals o culturals), com a ocasions de testimoni que arribin a la totalitat de la persona (afectes, pensaments, accions) i les seves relacions.

b) Testimoni i litúrgia

La *funció sacerdotal* (relacionada amb la litúrgia i els sagraments) està lligada al testimoni cristià, en el sentit que sense els sagraments no és possible una vida cristiana pròpiament dita i, en conseqüència, no hi té cabuda el testimoni de la fe feta vida.

Els fidels, en virtut del seu sacerdoci regi, concorren a l'ofrena de l'Eucaristia i exerceixen el seu sacerdoci en la recepció dels sagraments, en l'oració i acció de gràcies, mitjançant el testimoni d'una vida santa, en l'abnegació i en la caritat efectiva.»¹⁰

Si el baptisme incorpora a Crist i a la unitat de l'Església i fa del cristià un membre del cos místic, la confirmació atorga, també gratuïtament, la «fortalesa especial» (*Lumen gentium*, 11) per al testimoni cristià, alhora que obre a la multiplicitat dels carismes que li caldran per a ser fidel a la seva vocació i missió.

El testimoni cristià s'il·lumina i enforteix especialment en l'eucaristia dominical, on creixen les virtuts de la fe, esperança i caritat, alhora que es fa present la dimensió escatològica de l'Església, Poble de Déu que peregrina fins a la parusia. Cal notar que el testimoni escatològic no és exclusiu dels membres de la vida religiosa (la qual certament es caracteritza per la seva manera pròpia de donar aquest testimoni), sinó que és propi de tots els cristians, cadascun segons la seva vocació i condició.

«L'Església en culminar amb l'ofertament eucarístic dominical el testimoni que els seus fills, immersos en el treball i en les diferents ocupacions de la vida, s'esforcen a donar tots els dies de la setmana amb l'anunci de l'Evangeli i la pràctica de la caritat manifesta de manera més evident que és "com un sagrament o signe i instrument de la unió íntima amb Déu i de la unitat de tot el gènere humà".»¹¹

El cristià està cridat pe baptisme a fer de la seva vida un veritable *culte espiritual* (cf. Rm 12, 1), gràcies sobretot als sagraments. Aquest culte espiritual reclama la coherència de la vida i de la conducta. I, per tant, d'una banda, demana *el* testimoni cristià, fins al martiri, en aquells casos en què Déu concedeix aquesta gràcia i en els que també avui es manifesta de manera suprema l'amor de Déu. Al mateix temps, exigeix la caritat i la misericòrdia i té implicacions socials: porta a l'encontre de les necessitats humanes, especialment dels més febles. Per això «una Eucaristia que no comporti un exercici pràctic de l'amor és fragmentària en si mateixa».¹²

D'aquest culte espiritual en són testimonis els sants i els màrtirs. D'aquí, entre altres coses, la importància de la *pietat popular* com una forma d'evangelització, promoguda per l'Esperit Sant en les cultures que es troben amb l'Evangeli, i que requereix impuls i al mateix temps purificació d'elements que puguin ser menys cristians.

c) Testimoni i reialesa cristiana

La *funció de reialesa* significa en la vida cristiana per damunt de tot domini d'un mateix enfront del pecat, i també el servei als altres, centrat en la caritat. És, doncs, inseparable del testimoni cristià, sigui com a pressupòsit o com a fruit de la participació en la reialesa de Crist, que és una *reialesa de servei*. Un servei que el cristià presta, sigui de manera individual o associat amb altres, cristians o no, però sempre amb la consciència de ser membre viu de l'Església.

L'aspiració dels cristians és que tota la seva vida es pugui resumir en aquesta paraula: *servir*, com a conseqüència de la seva participació «en el servei i la lloança de deu i en la realització del seu disseny».¹³ Realitzen el seu servei en la vida familiar, professional, cultural i artística, etc., i en les obres de justícia, de caritat i de misericòrdia, així com en la cura de la Terra.

En tot això, col·laboren amb altres cristians (com a part de l'«ecumenisme pràctic»), amb creients d'altres religions (la qual cosa és important en el diàleg amb aquestes) i fins i tot amb no-creients, que poden descobrir la fe en aquest testimoni de servei.

La *caritat*, la principal manifestació externa de la qual és la *misericòrdia*, el desprendiment dels béns materials i l'*atenció preferencial* pels pobres i els més necessitats, els migrants i refugiats són continguts del testimoni cristià que avui han adquirit un especial relleu en la nova evangelització. La part principal de l'evangelització. La part principal d'aquesta evangelització, pel que fa a les intervencions directes i concretes, ha de ser duta a terme pels *fidels laics*, juntament amb altres persones, creients o no, enmig de la vida ordinària i professional, segons les ocupacions i altres circumstàncies de cadascú amb la guia i el suport dels pastors de l'Església i el testimoni i la feina de molts religiosos i religioses en aquest camp.

«Hem d'actuar de tal manera que els pobres, en cada comunitat cristiana, se sentin com “a casa seva”. No seria aquest estil la més gran i eficaç presentació de la bona nova del Regne? Sense aquesta forma d'evangelització, duta a terme mitjançant la caritat i el testimoni de la pobresa cristiana, l'anunci de l'Evangeli, tot i ser la primera caritat, corre el risc que no ser comprès o d'ofegar-se en el mar de paraules a què l'actual societat de la comunicació ens sotmet cada dia. La caritat de les obres corrobora la caritat de les paraules.»¹⁴

«Les obres de misericòrdia espirituals i corporals, així com les nombroses institucions benèfiques al llarg dels segles, són un testimoni concret de l'amor preferencial pels pobres que caracteritza els deixebles de Jesús.»¹⁵

Un paper testimonial important el tenen les famílies. La família és *protagonista de l'anunci de l'Evangeli*, com a crida, a més del servei educatiu natural dels fills, a contribuir en la construcció de la comunitat cristiana i a testimoniar l'Evangeli en la societat. Part essencial d'aquesta missió és el *testimoni* cristià que les famílies donen davant altres famílies. Per ajudar les famílies en aquesta tasca calen *itineraris catequètics específics*, particularment en la situació actual de fragmentació familiar.

«Amb el testimoni, i també amb la paraula, les famílies parlen de Jesús als altres, transmeten la fe, desperten el desig de Déu, i mostren la bellesa de l'Evangeli i de l'estil de vida que ens proposa. D'aquesta manera, els matrimonis cristians pinten el gris de l'espai públic per omplir-lo amb el color de la fraternitat, de la sensibilitat social, de la defensa dels fràgils, de la fe lluminosa, de l'esperança activa. La seva fecunditat s'amplia i es tradueix en milers de maneres de fer present l'amor de Déu en la societat.»¹⁶

Al llarg de tota la vida matrimonial i familiar cal fomentar l'amor conjugal i l'educació dels fills, educació que té el seu centre en el testimoni dels pares i l'ambient de servei mutu en la llar. Aquí és on hi ha les bases per descobrir o redescobrir el sentit vocacional de la família, el valor de la fidelitat i de l'esforç per aconseguir-la, comptant amb l'ajut diví.

Amb relació a la *promoció de les vocacions sacerdotals*, junt amb l'oració, el continu impuls de la santedat en tota l'Església i l'acompanyament de la comunitat cristiana, la fecunditat de la proposta vocacional depèn en gran manera de la mateixa vida dels preveres, del seu lliurament i del seu testimoni personal i comunitari.

Aquest valor «d'atracció» del testimoni sacerdotal (qui atrau és la gràcia divina a través dels preveres) està insinuat ja des de l'Antic Testament en el cas dels profetes. Sobretot està confirmat per Crist, el qual amb la seva missió dona testimoni de l'amor de Déu, especialment cap als últims, els pobres, els pecadors i els marginats. El testimoni de Joan Baptista i dels primers apòstols va ser essencial per a la crida d'altres. La història de l'Església és plena de mostres de l'eficàcia del testimoni de sants sacerdots que va portar molta gent cap al seu camí.

Per enfortir aquest testimoni dels sacerdots són importants *la seva vida personal d'oració* (cf. Jn 1, 35-42), *l'alegria del do total de si mateix* a Déu (cf. 1 Jn 3, 16) en identificació amb el Mestre (cf. Jn 13, 3-15), *la comunió eclesial*, la caritat i la col·laboració fraterna.

d) El testimoni institucional de l'Església

A més d'aquests aspectes que podríem anomenar «personals» del testimoni cristià, hi ha el testimoni que *l'Església*, com a *institució* divina que té un «rostre» social institucional, dona davant el món, amb relació a les tres funcions assenyalades: profètica, sacerdotal o reial.

Així, per exemple, els ensenyaments del Papa o dels Bisbes en l'àmbit doctrinal i moral, les celebracions eclesials (tant si es tracta de celebracions eucarístiques en petites comunitats potser rurals o en petits grups, com si es tracta de convocatòries multitudinàries del tipus de les Jornades mundials de la joventut), les seves accions especialment en favor dels pobles i de les persones més necessitades i fràgils, o les seves intervencions en l'àmbit internacional, per protegir el bé comú, la llibertat religiosa i altres drets fonamentals. Tot això forma part, en plans molt diversos, del testimoni cristià.

3. El testimoni dels malalts i els ancians

Amb l'assistència del sagrament de la unció dels malalts i l'acompanyament dels sacerdots, famílies i comunitat cristiana, tant l'ancianitat com la greu malaltia, que són ocasió del patiment amb Crist, poden ser *testimoni de maduresa interior i grandesa espiritual*, i testimoni de la cooperació amb la gràcia del redemptor crucificat, pel poder consolador de l'Esperit Sant.

En unió amb la Creu, aquell que pateix pot arribar a poc a poc a la convicció de col·laborar en un servei insubstituïble, a través del cos de Crist (l'Església) pel bé del món.¹⁷

«Els ancians que conserven la disposició per a la sanació, el consol, la intercessió pels seus germans i germanes siguin deïxebles, siguin centurions, persones pertorbades per esperits malignes, persones descartades... , són potser el testimoni més elevat de puresa d'aquesta gratitud que acompanya la fe».¹⁸

Per als cristians que treballen en l'àmbit biomèdic i sanitari, la cura dels malalts i dels ancians és el primer camp de *testimoni* davant els seus pacients i també davant els seus col·legues.

La mort del cristià en amistat amb Déu ve a ser, com pensaven els primers cristians i així van deixar els seus testimonis a les catacumbes, una invitació a «adormir-se» en el Senyor. Un submergir-se més profundament en el seu cos místic, per anar a ocupar el lloc definitiu en ell, en la comunió amb Déu un i tri, i en la comunió dels sants.

Tots els cristians estem cridats a «evangelitzar» la mort, si per això s'entén il·luminar-la amb l'anunci de Crist, que és «camí, veritat i vida» (Jn 14, 6). És possible *ser evangelitzat* per la mort d'un cristià (hi ha molts exemples a la història). I també convertir el procés de la pròpia mort en un testimoni evangelitzador, en una bona notícia, anunci de salvació, l'últim que podrem donar en aquesta terra. És possible, doncs, evangelitzar *amb* la mort. La mort és, per al cristià, una oportunitat més de prendre part en l'evangelització. Una participació que la mort no interromp, perquè també aquells que són al cel participen a la seva manera en la missió de l'Església mentre duri la història del món.

Lectures per a ampliació

– PAPA FRANCESC, Exhort. ap. *Evangelii Gaudium* (2013), 121-128 (sobre el diàleg apostòlic i el testimoni «persona a persona»)

– CONGREGACIÓ PER A LA DOCTRINA DE LA FE, *Nota sobre alguns aspectes de l'evangelització*, 3-XII-2007.

– PONTIFICI CONSELL PER A LA PROMOCIÓ DE LA NOVA EVANGELITZACIÓ, *Directori per a la catequesi*, 2020, nn. 99-100

– SANT J. ESCRIVÀ DE BALAGUER, *Camí*, particularment els capítols 22-35, juntament amb les observacions de P. RODRÍGUEZ en la seva edició crítica-històrica de Madrid 2002, pp. 643-833

– Y. CONGAR, Y., «Celebración litúrgica y testimonio», en ID., *Llamados a la vida*, ed. Herder, Barcelona 1988, pp. 167-177

– R. CALVO PÉREZ, «El testimonio/martirio, dimensión constitutiva de la evangelización», *Misiones extranjeras* 232 (2009) 535-551.

– R. FILIPPINI, “Testimonianza”, en R. PENNA-G. PEREGO-G. RAVASI (a cura di), (*Dizionario di*) *Temi teologici della Bibbia*, ed. San Paolo, Milan 2010, pp. 1413-1423

– R. PELLITERO, “La fuerza del testimonio cristiano”, *Scripta Theologica* 39 (2007) 367-402.

¹ Professor de Teologia Sistemàtica, Universitat de Navarra.

² Francesc, Exhort. Ap., *Evangelii gaudium* n. 121

³ Concili Vaticà II, *Gaudium et spes*, 43

⁴ *Ib.* 21

⁵ Benet XVI, *Missatge de vídeo a la vetllada de cloenda de l'«atri dels gentils»*, organitzada a París pel Consell Pontifici de la Cultura, 25-III-2011.

⁶ Pau VI, Exhort. ap. *Evangelii nuntiandi*, 1975, n. 41

⁷ Cf. *Catecisme de l'Església Catòlica*, n. 1869.

⁸ Concili Vaticà II, *Lumen gentium*, 10; cf. 34.

⁹ *Ib.*, 1

¹⁰ Concili Vaticà II, *Lumen gentium*, 10; cf. 34.

¹¹ Joan Pau II, Carta ap. *Dies Domini*, 38.

¹² Benet XVI, Carta-encíclica *Deus caritas est*, 2005, n. 14.

¹³ *Catecisme de l'Església Catòlica*, n. 1138.

¹⁴ Joan Pau II, Carta ap. *Novo millennio ineunte*, 2001, 50.

¹⁵ *Compendi del Catecisme de l'Església Catòlica*, 520.

¹⁶ Francesc, Exhort. ap. *Amoris laetitia*, 184.

¹⁷ Cf. Joan Pau II, *Salvifici doloris*, 1984, nn. 26-27.

¹⁸ Francesc, *Audiència general*, 15-VI-2022.